

METODOLOGIJA I PRIMJENA LINGVISTIČKIH ISTRAŽIVANJA

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa
Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku
održanoga od 24. do 26. travnja 2015. godine u Zadru

Uredile

Sanda Lucija Udier
Kristina Cergol Kovačević

Zagreb 2016.

Za izdavača

Đamir Agičić

© autori članaka

Katarina Aladrović Slovaček, Marijana Alujević Jukić, Snježana Babić, Klara Bilić Meštrić, Majda Bojić, Vanda Borelli, Marija Bošnjak, Nikolina Božinović, Doris Brala, Sanja Brbora, Darja Damić Bohač, Vesna Deželjin, Šime Demo, Sandra Didović Baranac, Daniela Falkoni-Mjehović, Ivana Filipović Petrović, Nataša Gajšt, Tanja Gradečak-Erdeljić, Daša Grković, Ida Hitrec, Gordana Hržica, Zrinka Jelaska, Jasmina Jelčić, Josipa Jukić, Damir Kalogjera, Snježana Kereković, Ana Knežević, Lana Kologranić Belić, Jelena Kuvač Kraljević, Nina Lanović, Davor Lauc, Ana Matić, Blaženka Martinović, Bojana Mikelenić, Vanda Mikšić, Evelina Miščin, Antoni Oliver, Marina Olujić, Marijan Palmović, Jelena Parizoska, Iva Pavić, Anita Pavić Pintarić, Marta Petrak, Elenmari Pletikos Olof, Ivan Poljaković, Krunoslav Puškar, Goranka Rocco, Andrea Rogošić, Kristina Rubelj, Martina Sekulić Sović, Ivana Simeon, Nikolina Sokolić, Matea Srebačić, Ružica Stanić, Anđel Starčević, Tomislav Stojanov, Krešimir Šojat, Nives Vidak, Jelena Vlašić Duić, Ljerka Vukić

© Copyright za izdanje 2016. Srednja Europa

Knjigu uredile

Sanda Lucija Udier

Kristina Cergol Kovačević

Savjetnica za njemački jezik

Manuela Karlak

Recenzenti

doc. dr. sc. Renata Geld

doc. dr. sc. Mihaela Matešić

Grafički urednik

Krešimir Krnic

Grafička priprema

Banian ITC

Tisak

Tiskara Zelina

ISBN 978-953-7963-43-9

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

pod brojem 000930747.

Objavljivanje knjige financijski je pomoglo
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH.

Knjiga je objavljena u travnju 2016.

ANĐEL STARČEVIĆ

Filozofski fakultet u Zagrebu

Trenirka, diktafon i „iskrivljen hrvatski“: metodološki izazovi sociolingvističkog intervjua i sudioničkog promatranja

Sociolingvistički intervjui i sudioničko promatranje (Labov 1984, Tagliamonte 2006) klasične su metode terenskog rada koje i dalje potiču istraživače na kritičko (samo)promišljanje. Ovaj rad prikazuje a) neke temeljne pojmove i postavke sociolingvističkog terenskog rada te b) neke od izazova terenskoga rada koji su se pojavili tijekom autorova istraživanja bilingvizma četveročlane hrvatske iseljeničke obitelji u kanadskom gradu Torontu (Starčević 2014). Problematiziraju se sljedeća pitanja: 1) kako postići „spontanu“ ispitaničku produkciju (radi pristupa vernakularu) u nespontanoj situaciji intervjua s asimetričnim odnosima moći te kako vrednovati ulogu istraživača kao faktora koji utječe na ispitaničke iskaze na nekoliko razina, 2) koliko postavki istraživanja otkriti ispitanicima s obzirom na moguć utjecaj na njihovu produkciju; 3) kako pristupiti rezultatima u kojima se ispitanički iskazi razlikuju od istraživačevih zapažanja te 4) treba li omogućiti ispitanicima uvid u snimljeni materijal ako oni to zatraže? Budući da je u ovom tipu istraživanja istraživač nužno dio situacije koja je predmet proučavanja, odluke koje donese o navedenim pitanjima odrazit će se i na rezultate istraživanja. Primjerice, kako bi se lakše pristupilo neformalnoj i „spontanoj“ proizvodnji ispitanikâ, istraživač mora osvijestiti faktore kao što su vlastito ponašanje, varijetet(i) vlastite produkcije, znanje ispitanikâ o istraživačevu jezičnom repertoaru, stupanj (izvan) jezične akomodacije ispitanicima, društvena uloga u kojoj ga percipiraju ispitanici, kao i mjesto provođenja intervjua. U dvojezičnim terenskim situacijama ispitanici će možda smatrati da miješanje i prebacivanje kodova nisu legitimni oblici jezične produkcije te će im trebati pojasniti neke temeljne lingvističke poglede na dvojezične varijetete, što pak može utjecati na njihovu produkciju. U nekim slučajevima ispitanici će iskazivati stavove i iznositi informacije o sebi ili o drugim govornicima koje neće biti u skladu s istraživačevim opažanjima, pri čemu treba pripaziti da se istraživačevom povratnom informacijom ne uzrokuje nelagoda kod ispitanikâ. Konačno, ispitanici će ponekad željeti poslušati snimljeni materijal intervjua. Istraživač mora odlučiti hoće li to omogućiti i u kojoj mjeri, pogotovo zbog toga što ispitanici možda neće pozitivno reagirati na svoju ili tuđu jezičnu produkciju i poglede iznesene na snimci. Navedeni izazovi razmatraju se u odnosu na prethodnu literaturu i na rezultate autorova istraživanja.

Ključne riječi: sociolingvistički intervjui, sudioničko promatranje, iseljenički bilingvizam, jezični kontakt, prebacivanje kodova.

1. Uvod

Iskušani istraživački pristupi poput *sociolingvističkog intervjua* i *sudioničkog promatranja* (npr. Labov 1984, Tagliamonte 2006) etablirane su metode terenskog rada koje usprkos svojoj provjerenosti i dalje potiču istraživače na kritičko (samo-) promišljanje. U ovom radu predstaviti će se neki od metodoloških izazova s kojima se istraživači susreću provodeći sociolingvističke intervjue, a koji su se pojavili u istraživanju bilingvizma četveročlane hrvatske iseljeničke obitelji koja od 1974. godine živi u Torontu (Starčević 2014). Problemska pitanja bit će: 1) kako postići „spontanu“ ispitaničku produkciju (radi pristupa vernakularu) u nespontanoj situaciji intervjua s asimetričnim odnosima moći te kako vrednovati ulogu istraživača kao faktora koji utječe na ispitaničke iskaze na nekoliko razina, 2) koliko postavki istraživanja otkriti ispitanicima s obzirom na moguć utjecaj na njihovu produkciju, 3) kako pristupiti rezultatima u kojima se ispitanički iskazi razlikuju od istraživačevih zapažanja i 4) treba li omogućiti ispitanicima uvid u snimljeni materijal ako oni to zatraže?

2. Neke temeljne postavke sociolingvističkog terenskog rada

Kako bismo odgovorili na postavljena problemska pitanja, osvrnut ćemo se na temeljne pojmove sociolingvističkog terenskog rada.

2.1. Polustrukturirani sociolingvistički intervjui

Polustrukturirani sociolingvistički intervjui kvalitativna je metoda slična razgovoru s jednim ili više ispitanika i fleksibilniji je način prikupljanja podataka od npr. ankete (L. Milroy i Gordon 2003: 57–58). Polustrukturirani intervjui dopušta istraživaču da unaprijed pripremljene teme i pitanja preoblikuje prema tijeku razgovora zbog nepredvidljivosti odgovora koje će ispitanici pružiti (Wengraf 2001: 5, Edley i Litosseliti 2010: 158). Nepredvidivost ishoda polustrukturiranom intervjuu daje značajke pothvata visokog rizika, ali i mogućeg velikog profita (engl. *high-risk, high-gain*, Wengraf 2001: 5) – intervjui može lako poći po krivu, ali može dovesti i do sasvim novih spoznaja. Angouri (2010: 33) također ističe da kvalitativna istraživanja polučuju „dubinsku, bogatu građu“, a Rasinger (2010: 52) naglašava njihovu induktivnost – teorijske postavke izvode se iz podataka.¹

2.2. Vernakular

Labov (1972: 208, 1984: 29) navodi kako u sociolingvističkim istraživanjima naj-sistematičnije podatke za jezičnu analizu daje *vernakular*, koji definira kao „način

¹ Wray i Bloomer (2012: 181) navode da su za zaokružen uvid na terenima s brojnim varijablama posebno pogodne studije slučaja (engl. *case studies*) koje pokazuju kako se pojedinac nosi s kompleksnim situacijama. Wolfram i Fasold (1997: 102, 106) ističu i dvojaku vrijednost podataka prikupljenih u intervjuima, i lingvističku i sociološku, te zaključuju da – uza svu pripremu prije istraživanja – rezultati intervjua ovise o skladu osobnosti istraživača i ispitanika.

govora koji se usvaja u predadolescentskoj dobi“ i u kojem se govoru „posvećuje minimalna pažnja“. Koncept vernakulara temeljan je za istraživanja na terenu. Milroy (1992: 66–67) kaže da je to „najneformalniji mogući stil“, „pravi uporabni jezik“. To su također „nestandardni varijeteti koji se percipiraju kao suprotstavljeni standardnom varijetetu“ (Llamas i sur. 2007: 233). Holmes (2001: 74–75) se detaljnije od drugih bavi tim pojmom pa nudi i nekoliko definicija koje sumiraju različite aspekte toga termina: „jezik koji nije standardiziran i nema službeni status“, „varijetet koji se koristi za komunikaciju kod kuće i s bliskim prijateljima“, „najkolokvijalniji varijetet u pojedinačevom jezičnom repertoaru“, „najneformalniji i najkolokvijalniji varijetet nekog jezika koji može imati i standardiziran varijetet“, „jezik solidarnosti između ljudi iz iste etničke skupine“², jezik „svakodnevnne interakcije“ te dodaje i da je uporabno ograničen.^{3 4}

2.3. Paradoks promatrača

S pristupom vernakularu u vezi je jedan od problema koji se javlja kod metode sociolingvističkog intervjua, a odnosi se na *paradoks promatrača* (engl. *the observer's paradox*) (Labov 1972: 209, 1984: 30; vidi i Wolfram 2011: 302). Labov ga efektivno karakterizira: „Naš je cilj promatrati kako ljudi govore kada ih se ne promatra“ (1984: 30). Naime, činjenica da je ispitanik svjestan da ga se promatra i da se bilježi njegova jezična produkcija direktno utječe na samu produkciju te Labov upozorava da u prvim intervjuima ne možemo biti sigurni da ćemo dobiti podatke koji bi odražavali „pravi“ vernakular koji se koristi kada istraživač nije prisutan (isto: 29). Paradoks promatrača nikada se ne može eliminirati te se potrebno poslužiti metodama koje će ga svesti na najmanju mjeru (isto: 30).⁵

2 istaknuo A. S.

3 Milroy (1992: 66–67) je nešto oprezniji od drugih istraživača pa pojam *vernakular* smatra idealizacijom (poput *dijalekta* ili *jezične zajednice*) i tvrdi da uporabni jezik u društvenom kontekstu uvijek netko promatra te time blokira pojavljivanje vernakulara u Labovljevom značenju termina. Zbog toga smatra da se do vernakulara zapravo ne može doprijeti niti ga se može zabilježiti.

4 Vezano za proučavanje vernakulara i prikupljanje podataka u višejezičnom kontekstu Bowerman (2010: 340) navodi kako se tradicionalno smatralo da je prisutnost nekoliko kodova na terenu tehnički problem, a ne nešto što se također može proučavati kao legitimna tema. Treba imati na umu da zanemarivanje jezičnog kontakta može dovesti do gubitka građe važne za potpuniji lingvistički opis (isto).

5 I Bloomfield (1933: 497) upozorava da je problem prikupljanja jezičnih podataka na terenu direktno povezan sa sramom ispitanika zbog neprestičnih oblika kojima se spontano koriste. Dodatni je problem da nikada ne možemo sa sigurnošću znati odgovaraju li izneseni stavovi (ispitanikovo) istini, tj. jesu li u skladu sa stavovima kojima se ispitanici vode u svakodnevnom životu (Labov 1984: 30, Wray i Bloomer 2012: 176). Slično razmišlja i Schiffrin (1996: 200) te kao uputu i metodološko ograničenje za istraživače ističe da je situacija intervjua samo jedna od svih životnih prigoda u kojoj je identitet ispitanika također ovisan o samoj situaciji i sugovorniku. Sunderland (2010: 20) eksplicira važnu napomenu, a to je da će ispitanici možda oblikovati iskaze vodeći se svojim predodžbama o tome što bi istraživač volio zabilježiti kao poželjan

2.4. Sudioničko promatranje

Podaci za sociolingvističku analizu mogu se prikupljati i etnografskom metodom *sudioničkog promatranja* (engl. *participant observation*) koja za istraživača predviđa ulogu *sudionika-promatrača* (Labov 1984: 30, Tagliamonte 2006: 20, Wolfram 2011: 300, Wray i Bloomer 2012: 179). Sudionik promatrač postaje dio zajednice te se time efekt promatrača smanjuje (u odnosu na njegovu jačinu pri konkretnom provođenju intervjua), ali u situacijama u kojima se pojave uočavaju samo promatranjem (tj. ne snimaju se) može doći do teškoća pri kasnijem istraživačevu pokušaju da se prisjeti i zabilježi veću količinu podataka koje je ranije zapazio (Labov 1984: 30).⁶

2.5. Efekt istraživača

U svezi s metodama sudionika promatrača Bower (2008: 156) govori o problemu koji naziva *efekt istraživača* (engl. *researcher effect*) i naglašava da sâm boravak istraživača u zajednici može imati negativan učinak na subjekte. Naime, ističe da što dulje istraživač boravi na terenu, to je veća mogućnost da njegova prisutnost izazove napetost u zajednici. Bower savjetuje diskreciju i maksimalnu uvidavnost prema ispitanicima kako bi se što manje remetila njihova uobičajena dinamika (vidi i Wray i Bloomer 2012: 166).

2.6. Konverzacijski moduli i tangencijalno prebacivanje

Sociolingvistički intervju provodi se korištenjem tzv. *konverzacijskih modula*. Radi se o skupinama (otvorenih) pitanja vezanih za određene teme (Labov 1984: 33, Schilling-Estes 2007: 171, Wolfram 2011: 302), a oblikuju se prema područjima koja se unaprijed odrede kao fokus istraživanja. Moduli nisu nepromjenjivi nego se mijenjaju i nadopunjuju s obzirom na podatke koje istraživač neprestano prikuplja na terenu (Labov 1984: 42). Labov (isto: 36) stoga spominje dvije važne upute za istraživača: ne treba inzistirati na unaprijed definiranom redoslijedu tema (vidi i Tagliamonte 2006: 39, Lindlof i Taylor 2002: 195, a u Wolfram i Fasold 1997: 101–102 i kategoriju *spontanog intervjua*), a istraživač aktivno sudjeluje u razgovoru prateći interese ispitanika (vidi i Eckert 2000: 80, Tagliamonte 2006: 39).

Uz drugu uputu vezano je *tangencijalno prebacivanje* (engl. *tangential shifting*), odnosno bilo kakvo ispitanikovo udaljavanje od teme koju je započeo istraživač

rezultat (vidi i Wray i Bloomer 2012: 167) te upozorava da i sâm jezik kojim se istraživač služi može utjecati na tijek intervjua i iskaze ispitanika.

6 Eckert (2000: 69, vidi i Bower 2010: 352, Angouri 2010: 38) etnografsku metodologiju karakterizira kao način da se istraži što je zapravo vrijedno istraživanja (za razliku od unaprijed određenih varijabli koje se potom testiraju u anketama na većem uzorku ispitanika). Creece (2010: 140) ističe da lingvistička etnografija zbog svoje interdisciplinarnosti omogućuje istraživaču da zapažanja o konkretnim situacijama promotri kroz širu optiku sprege moći i ideologije te tako združi analitičku mikro- i makro razinu.

(isto: 36–37). Rezultat tangencijalnog prebacivanja, *tangenta* (engl. *tangent*), kod Labova (2001: 92) se definira kao „duži odsječak govora koji se jasno udaljava od zadnje teme koju je započeo voditelj intervjua, a predstavlja velik ispitanikov interes“. Labov (1984: 38) upozorava da se sociolingvistički intervjui ne može smatrati uspješno provedenim ako ispitanik samo odgovara na pitanja te da su upravo tangente glavni materijal intervjua (vidi i Tagliamonte 2006: 39).⁷

2.7. Odnosi moći

Labov analizira i odnose moći u kontekstu intervjua (1984: 40) te upućuje na zapažanje (Encrevé 1976: 21) da je paradoks promatrača usko povezan s ispitaničkom percepcijom istraživača kao člana dominantne društvene skupine. Sâm Encrevé (isto) kaže da se predmet promatranja ne mijenja pri svakom tipu promatranja nego pri onom kod kojeg je prisutno „simboličko nasilje“ dominantne strane nad dominiranom, kao npr. u situaciji intervjua. S tim je u vezi i Labovljević (1984: 40) naputak u svrhu reduciranja razlike u odnosima snaga dviju strana: istraživač bi se trebao predstavljati kao manji autoritet od ispitanikâ jer oni u suprotnom očekuju da će informacije ići prema njima, a ne od njih.⁸ Schilling-Estes (2007: 174) napominje kako se formalnost situacije i usredotočenost na istraživača može smanjiti i provođenjem skupnih intervjua.

2.8. Jezične ideologije

U terenskom radu koji se bavi kontaktom više jezika posebno je važno imati na umu moguće *jezične ideologije* ispitanika. Primjerice, velik broj govornika pokazuje privrženost *ideologiji standardnog jezika* (Milroy 2001, Milroy i L. Milroy 2012), odnosno vjerovanju/stavu da je samo standardni varijetet legitiman i „ispravan“, „pravilan“, „pravi jezik“ i sl. dok su ostali, nestandardni varijeteti nelegitimna odstupanja od standarda ili pak „loše naučen standard“.⁹ S ideologijom standardnog jezika povezana je i *ideologija monoglosije* (Wardhaugh i Fuller 2015: 89–90), odnosno stav da bi jezici trebali biti razdvojeni, kako teorijski, tako i praktično, u jezičnoj produkciji. Miješanje jezika, tj. prebacivanje kodova (PK) i jezično posuđivanje u takvoj perspektivi vrednuju se negativno, kao pojave koje bi se također trebale eliminirati u svrhu postizanja jednojezične produkcije. Ideologiji

7 Schiffirin (1996: 199) također navodi da će pojedinac u naraciji o vlastitoj životnoj priči uvijek naglašavati ono što će mu pomoći da indeksira glavne odrednice svojeg identiteta. Istraživač treba dakle omogućiti ispitaniku da svojom naracijom stvara istraživačku građu, a ne mu nametati svoja očekivanja i zamisli o terenu na kojem se nalazi.

8 I Milroy (1992: 67) savjetuje da terenski istraživač mora što je prije moguće „izgubiti kontrolu“ nad intervjui, tj. smanjiti razliku u odnosima moći između sebe i ispitanika.

9 U takvom je dakle pogledu standardni varijetet sinonim za ukupnost jezika o kojem je riječ, a nestandardni varijeteti postaju „neispravan“ jezik, „greške“, „nepravilni“ i „krivi“ načini izražavanja koje valja ispraviti. Također, pisani se jezik smatra „boljim“ i „preciznijim“ od govorenog, koji se pak promatra kao nepoželjno odstupanje od pisanog (isto).

monoglosije suprotstavlja se *ideologija pluralizma* (Wardhaugh i Fuller 2015: 90), koja „vrednuje raznolike načine govorenja i postojanja“. Nju na samim počecima kontaktne lingvistike podržava i Haugen (1953: 72) koji npr. dvojezičnu produkciju norveških useljenika u SAD-u smatra legitimnim *dvojezičnim dijalektom* norveškoga, a ne npr. „iskrivljenim“ norveškim ili engleskim.¹⁰

2.9. Potprocjenjivanje i natprocjenjivanje

Poznato je da postoji razlika između *dojma* koji govornici imaju o svojoj produkciji i njihove produkcije u obliku u kojem je bilježe istraživači, odnosno postoji razlika između „onoga što su ispitanici mislili ili tvrdili da su rekli i onoga što su *zaista* rekli“ (Trudgill 1995: 74, vidi i Schmid 2011: 86). I Sunderland (2010: 20) upozorava da se ono što ispitanik kaže u intervjuu ne može nekritički smatrati gotovom analizom nekog fenomena. U vezi s neobjektivnom ispitaničkom samoprocjenom Trudgill (1995: 75) postulira dvije kategorije ispitanika: *potprocjenitelje* (engl. *under-reporters*), ispitanike koji tvrde da koriste oblike tipične za niži društveni status, a zapravo koriste one tipične za više društvene slojeve, te nasuprot njima *natprocjenitelje* (engl. *over-reporters*) koji tvrde da koriste oblike tipične za više slojeve, a zapravo koriste one tipične za niže.

3. Opis ispitanika i terenskog istraživanja

Svi su ispitanici izvorni govornici hrvatskoga jezika rođeni u Lici u Hrvatskoj. Otac Ivan¹¹ i majka Ana rođeni su 1930-ih godina u Hrvatskoj, vjenčali su se 1961., a 1974. se preselili u Kanadu. Sin Marko rođen je 1964. U Hrvatskoj se

¹⁰ Iako se, dakle, ideologija standardnog jezika i ideologija monoglosije ne mogu zagovarati iz znanstvene perspektive, u općoj populaciji (i jednojezičnoj i višejezičnoj) govornici često smatraju da je primjerice uzrok PK-a lijenost i imaju negativan stav prema toj svakodnevnoj pojavi, bez obzira na to jesu li osvijestili i priznaju li da su i sami *prebacivači* (Gardner-Chloros 2009a: 14, 2009b: 108; Grosjean 2013: 19, Ritchie i Bhatia 2006: 350, Wardhaugh i Fuller 2015: 90). Kao i mnogi drugi istraživači, Wardhaugh i Fuller (2015: 90) odbacuju „lijenost“ kao potpuno neosnovan razlog PK-a i ističu istančano višejezično i izvanjezično/kulturološko znanje višejezičnih govornika. Zanimljivo je također primijetiti da se obrasci jednojezične produkcije tradicionalno objašnjavaju jezičnom ekonomijom, a pojam *lijenosti* čini se rezerviran za mehanizme dvojezične proizvodnje. Pozitivan pak stav prema PK-u rjeđi je (vidi npr. Ritchie i Bhatia 2006: 348), a može se dovesti u korelaciju s mlađim govornicima i „opuštenim stavom prema autoritetu“ (Gardner-Chloros 2009a: 15). Psiholingvistički je zanimljivo da bilingvi često nisu svjesni da prebacuju kodove ili misle da to čine rjeđe nego što pokazuju snimke njihove produkcije (Gardner-Chloros 2009a: 15) ili se čak ispričavaju i obećavaju da će se „popraviti“ iako do takvog „popravka“ nikada ne dolazi jer je PK očito vrlo praktično sredstvo komunikacije koje daje naslutiti da se s pomoću njega može doći do važnih spoznaja u raznim poljima lingvistike (Ritchie i Bhatia 2006: 350–351). Konačno, ispitanici ponekad namjerno blokiraju PK u sociolingvističkim intervjuima zbog toga što takav kontekst smatraju formalnijim i neprikladnim za alternaciju kodova (Gardner-Chloros 2009b: 104).

¹¹ Imena svih članova obitelji promijenjena su.

školovala do preseljenja u Kanadu, gdje završava elektrotehnički studij. Od 2005. u braku je s Kanadankom hrvatskoga podrijetla i radi u struci. Kći Ljubica rođena je 1968., formalno se školovala samo u Kanadi, studirala je modni dizajn na privatnom veleučilištu te radi u administraciji. Polustrukturirani sociolingvistički intervjui vođeni su 2010. i 2011. godine i snimani diktafonom. Istraživač je boravio u torontskoj kući ispitaničke obitelji u kojoj živi troje od četvero članova gdje su snimani razgovori, a razgovor sa sinom zabilježen je u njegovoj kući, s obzirom na važnost provođenja istraživanja i intervjua u svakodnevnoj okolini ispitanika (Bowern 2010: 341). Intervjui su provođeni i skupno i individualno, s obzirom na Labovljevo (1984: 49) upozorenje da neki ispitanici ne govore puno u skupini te zbog toga ne produciraju dovoljno materijala za analizu (vidi i Wolfram i Fasold 1997: 106–107).¹² Sukladno etičkim smjernicama (Labov 1984: 51, Wolfram i Fasold 1997: 100, Bowern 2008: 151) svi ispitanici znali su da se razgovor snima. Osobni podatci u transkriptima izmijenjeni su kako ne bi mogli ugroziti zajamčenu anonimnost (vidi i Schilling-Estes 2007:186, Wray i Bloomer 2012: 181).

4. Problemska pitanja na primjeru terenskog istraživanja

4.1. Odnosi moći i pristup vernakularu

Svi istraživačevi postupci imali su za cilj povećanje stupnja solidarnosti između istraživača i ispitanika. Budući da je istraživač ispitanicima poznat kao profesor jezika i sveučilišni asistent, problem odnosa moći pokušao je minimalizirati vođenjem razgovora u neformalnoj atmosferi, vrednujući iskustva koja su ispitanici željeli podijeliti kao zanimljiva i dragocjena ili čak eksplicitno objašnjavajući da nema razloga da se zbog istraživanja osjećaju kao na ispitu. Naime, na početku istraživačeva boravka s obitelji kći je istraživaču izravno rekla da se osjeća pomalo nesigurno u njegovoj prisutnosti zbog njegova znanja stranih jezika i zbog toga što smatra da je nazadovala u hrvatskome. Kćerina se jezična nesigurnost protegnula i na područje engleskoga jezika u kojem se ona inače osjeća kao jezično kompetentnija od istraživača, ali smatra da istraživač ima puno više metajezičnog znanja koje ona visoko vrednuje, a sama ga ne posjeduje. U ovom kontekstu ispitanicima se jasno reklo da su njihova znanja vrijedna takva kakva jesu te da njihova jezična kompetencija, bez obzira na stupanj obrazovanja, svjedoči o njihovu iznimno

12 U pripremi istraživanja planirali smo ispitanicima dati i pisane upitnike kojima bismo prikupili osnovne podatke i precizne informacije, ali na samom terenu taj nam se format učinio neprikladnim. Naime, smatrali smo da bi njegovom primjenom došlo do povećanja formalnosti u interakciji s ispitanicima, a sociolingvističke metode trebale bi postizati potpuno dijametralne odnose moći između istraživača i subjekata. Umjesto upitnikom, podatke smo prikupili izravnim pitanjima u intervjuima. Nakon provedene analize transkribiranog narativa i sadržaja intervjua, analize komunikacijskih obrazaca i jezičnih oblika, ispitanicima smo postavili i dodatna pitanja kako bismo potvrdili rezultate i točnije opisali fenomene u njihovoj jezičnoj produkciji.

velikom neekspliciranom jezičnom znanju, znanju s kojim se lingvisti muče kako bi ga opisali, ali nikada u potpunosti ne uspijevaju.

* Stvaranje opuštene atmosfere uvelike ovisi o sposobnosti istraživača da se prilagodi ispitanicima dok je s njima. Jedan od načina da se poveća solidarnost s ispitanicima svakako je i u istraživačevoj samoprezentaciji. Naime, pri provođenju intervjua pogrešno je odijevati se formalno jer se tako sugerira autoritet i pozicija moći, što treba izbjeći. Kako bi se dodatno smanjio stupanj formalnosti, istraživač je tijekom boravka, a posebice tijekom provođenja intervjua, većinom bio odjeven u traperice i trenirke, tj. neformalnu odjeću prikladnu za opušteno ozračje.

Budući da smo istraživanje proveli na ispitanicima koji su u većoj ili manjoj mjeri modificirali svoj govor kroz desetljeća emigracije, nismo mogli očekivati da će njihova produkcija odgovarati onoj koju su imali u predadolescentskoj dobi nego njihovu suvremenom vernakularu¹³. Iako svjesni ograničenja u pristupu vernakularu, nastojali smo zabilježiti što spontaniji i neusiljen govor te smo im prije samog istraživanja dali do znanja da u intervjuima trebaju govoriti onako kako bi i inače govorili. Vodeći se opisanim načelima tangencijalnog prebacivanja, u intervjuima smo dopuštali tangente koje su ispitanici unijeli u razgovor i poticali njihovo elaboriranje, posebice ako smo smatrali da se radi o sadržaju relevantnom za prikaz hrvatskog emigrantskog iskustva u Kanadi i koji će smanjiti ispitaničku fokusiranost na formu jezične produkcije. Sukladno spomenutim načelima i metodama smanjivanja percipiranog autoriteta istraživača prilagodili smo vlastiti leksički i gramatički repertoar te pokušali provoditi intervjue neformalnim, svakodnevnim jezikom, pa čak i povremenim korištenjem kroatiziranih anglofonih elemenata koje su u upotrebi i *de facto* norma (usp. i Haugen 1972: 321) u torontskoj zajednici Hrvata, na primjer *bega* (< engl. *bag*) umjesto *vrećica*, *bekjarda* (< engl. *backyard*) umjesto *dvorište* i sl., a sve s ciljem da potaknemo i ispitanike na spontanije oblike izražavanja. U intervjuima smo se ponekad koristili i engleskim jezikom ako smo smatrali da će nas ispitanik tako bolje razumjeti i stoga dati detaljnije odgovore na postavljena pitanja.¹⁴

13 Hrvatski jezik u kanadskom kontekstu također smatramo *vernakularom* prema prije navedenoj definiciji o etničkoj solidarnosti iz Holmes 2001.

14 Smatramo također da smanjivanju ispitaničke nesigurnosti u istraživačkoj situaciji možemo pridonijeti i pokazivanjem iskrenog interesa za ispitaničke narative. Naime, ako ispitanici steknu dojam da istraživača zapravo i ne zanima *što* oni imaju reći nego samo *kako* oni govore (što je nerijetko slučaj u lingvističkim istraživanjima), vjerujemo da, kao i u bilo kojoj drugoj vrsti razgovora, lako može doći do demotivacije za sudjelovanje u intervjuima, pa čak i do potpunog odustajanja od sudjelovanja u istraživanju. Nadalje, čini se paradoksalnim, ali je istina da je i pokazivanjem stvarnog interesa za ispitaničke narative, a ne samo za formalne aspekte kodova kojima se oni služe, moguće smanjiti pretjeranu ispitaničku fokusiranost upravo na kodove te tako zabilježiti spontanije jezične obrasce koji su proizvedeni uz manju govorničku samokontrolu. Konačno, zanemarivanjem *sadržaja* intervjua gube se važne sociolingvističke informacije jer

4.2. Ispitanički uvid u postavke istraživanja

U ovom istraživanju prisutnost ideologija standardnog jezika i monoglosije pokazala se u situaciji u kojoj je otac Ivan pitao istraživača hoće li istraživačevi nadređeni prihvatiti govor obitelji kao legitiman i uopće vrijedan istraživanja. U ispitanikovu pogledu postoji pitanje (ne)legitimnosti nestandardnog hrvatskog dijalekta kojim je obitelj govorila u Hrvatskoj te pitanje (ne)legitimnosti miješanja engleskog i hrvatskog jezika u dvojezičnoj produkciji. Izazov za istraživača svakako je velik – svojom reakcijom na takve i slične stavove u određenoj će mjeri zasigurno utjecati na svoje ispitanike. Naime, ako istraživač ispitanicima otkrije da su u lingvistici negativni pogledi na nestandardne varijetete i na jezični kontakt (barem načelno) odavno napušteni ili čak da sâm istraživač istraživanje provodi baš kako bi prikupio što više primjera miješanja jezika, tim se postupkom riskira da oni u svojoj produkciji počnu prebacivati kodove i u većoj mjeri nego što bi to činili dok istraživač nije prisutan, a sve kako bi izašli u susret istraživaču. Suprotno tome, ako istraživač prešuti lingvističke stavove o miješanju jezika ili ciljeve istraživanja, moguće je da će oni u istraživačevoj prisutnosti miješati jezike manje nego što bi to činili kada njega nema, a sve zbog dojma da istraživač „ne odobrava“ miješanje jezika i(li) da istraživanje provodi kako bi zabilježio „čistoću“ i „pravilnost“ ispitaničke jezične produkcije. Za taj izazov nema jednostavnog rješenja – ispitanička produkcija na neki će način uvijek biti pod utjecajem istraživačke situacije i stavova koje istraživač iznese pred ispitanicima. Nadalje, jasno je da se istraživači trebaju osloboditi iluzije da tijekom intervjua ne postoje i da ih nitko ne vidi te imati na umu da je i njihova vlastita produkcija varijabla koja može utjecati na ispitanički govor. Istraživač je u ovom slučaju smatrao da je važno da ispitanici napuste dojam da je lingvistika preskriptivna djelatnost te im je rekao da se u modernim znanstvenim istraživanjima miješanje jezika ne smatra negativnom pojavom. Naime, smatramo da je bolje utjecati na govornike tako da se oni oslobode umjesto da se osjećaju sputanima te se tada možemo nadati da će oni s vremenom i nakon što se naviknu na istraživačevu prisutnost posvećivati sve manje svjesne pažnje svojoj produkciji.

4.3. Raskorak u percepciji produkcije

Iako je glavna metoda u istraživanju bio sociolingvistički intervju, metoda promatranja također je bila od velike koristi za razumijevanje imigrantske situacije i za provjeru ispitaničkih navoda iz intervjua. Primjerice, u intervjuu sa sinom Markom istraživač je postavio pitanje o njegovu korištenju engleskoga i hrvatskoga jezika u razgovorima sa suprugom. Sin je rekao da se njih dvoje služe i jednim i drugim jezikom u podjednakoj mjeri te da nema načela koje bi upravljalo izborom jezika u određenim domenama. Međutim, istraživač tijekom cijelog boravka

lingvistička analiza ne može biti potpuna bez analize situacija u kojima se jezik koristi, kao ni bez analize stavova prema kodovima u jezičnom repertoaru.

s ispitanicima gotovo da nije čuo da Marko i supruga *medusobno* govore hrvatski. Budući da je hrvatski u Kanadi u podređenu položaju prema engleskome, čini se da se u ovom slučaju radi o *potprocjenjivanju*, što možemo pripisati Markovoj želji da simbolički iskaže ne samo kanadski nego i hrvatski etnički identitet i lojalnost putem izjašnjavanja o intimnoj domeni uporabe kao što je komunikacija sa suprugom.

Izazov za istraživača leži u donošenju odluke o tome hoće li ispitaniku otkriti da su njihova zapažanja o ispitanikovoju produkciji u velikom raskoraku. Treba li ispitaniku reći „istinu“ ili bi takav postupak nepotrebno stvorio konfliktnu situaciju? Smatramo da se dijeljenjem istraživačevih zapažanja s ispitanikom ne bi postiglo ništa konstruktivno nego baš suprotno te da, ako on sâm ne zatraži preciznije podatke od istraživača, ispitanik ima legitimno pravo i na vlastiti dojam o svojoj produkciji i na tvrdnje o njoj radi simboličkog iskazivanja identitetskih kategorija. Istraživača pritom ništa ne sprječava da ispitaničku produkciju analizira i precizno opisuje u skladu s lingvističkim metodama, bez nepotrebna sučeljavanja ispitanika s uočenim činjenicama, tj. „istinom“.

4.4. Ispitanički uvid u prikupljenu građu

Četvrti izazov sociolingvističkog intervjua može se pojaviti tijekom ili nakon provedenog istraživanja kada neki od ispitanika mogu zatražiti uvid u snimljeni materijal, građu koju su izravno kreirali svojim sudjelovanjem i za koju mogu smatrati da im stoga i pripada. Svaki istraživač mora procijeniti hoće li u konkretnoj situaciji omogućiti uvid te na koji će način, ako se odluči na negativan odgovor, ispitaniku to dati do znanja. Ako je moguće, smatramo da je situaciju uvida u materijal bolje izbjeći. Govornik često negativno reagira na snimljeni zvuk svoga glasa, a možda neće biti zadovoljan ni svojom jezičnom produkcijom, mislimo koje je izrekao ili načinom na koji ih je strukturirao. Također, ako se uzme u obzir i mogućnost da je prosječni govornik pod utjecajem ideologije standardnog jezika tj. ideje da je samo standardni dijalekt legitiman varijetet izražavanja te da govor (posebno govor kojemu se pridaje dovoljna pozornost da ga se i snima) treba nalikovati pisanome tekstu, uvid u snimljeni materijal vjerojatno može izazvati više negativnih nego pozitivnih reakcija.

U ovom terenskom radu pojavilo se pitanje uvida u snimke intervjua drugih sudionika. Naime, otac Ivan jednom je prigodom zatražio da nakratko poslušaju (bilo koju) snimku intervjua. Istraživač je pred članovima obitelji pustio s diktafona nasumičnu snimku. Dogodilo se da je puštena snimka bila zapis individualnog intervjua s drugim članom obitelji koji je baš u reproduciranom dijelu iznio neke kritički intonirane stavove o Ivanu. Istraživač je ostao zatečen i brzo se odlučio prebaciti reprodukciju na sljedeći intervju, a Ivan je nakon kraćeg slušanja zaključio da je dobio dovoljan uvid u materijal i reprodukcija je prekinuta. Iako nakon

te epizode nije došlo do vidljivih konflikata između dvaju ispitanika kojih se prva snimka ticala, reprodukcija snimke vjerojatno je kod njih uzrokovala nelagodu. Istraživačevo brzopleto korištenje nasumične snimke moglo je dovesti u pitanje i ispitaničko povjerenje. Treba dakle naglasiti činjenicu da je snimljeni materijal uvijek potencijalni izvor konfliktnih situacija te je u rukovanju njime potreban velik oprez.

5. Zaključak

Iako su metode sociolingvističkog intervjua i sudioničkog promatranja dobro opisane i često se koriste u terenskim istraživanjima, svako novo istraživanje sa sobom donosi i neke nove izazove koje će istraživač morati rješavati na licu mjesta, bez obzira na prethodnu teorijsku ili iskustvenu pripremu. Gotovo svaka terenska situacija u kojoj se istraživač susreće s ispitanicima izvor je potencijalnih problema koji se mogu negativno odraziti na proces i rezultate istraživanja. U rješavanju izazova terenskog rada u sociolingvističkim istraživanjima valja stalno imati na umu da je u većini situacija istraživač postao varijabla u vlastitom istraživanju i da je njegov utjecaj na ispitanike neizbježan. Umjesto da se ignorira utjecaj istraživačeva društvenog statusa, osobnosti i nastupa, produkcije i kodova kojima se služi, interesa za sudionike te utjecaj odluka koje donese na terenu, navedene varijable treba prihvatiti kao sastavni dio istraživanja i ne zanemariti ih pri interpretaciji rezultata. Treba dobro odvagnuti i utjecaj jezičnih ideologija na terenu te lingvističkih informacija koje je istraživač spreman podijeliti s ispitanicima, kao i način i trenutak davanja povratne informacije o njihovoj produkciji i tvrdnjama ukoliko ispitanici to zatraže. Jednako tako treba dobro promisliti hoće li se i u kojoj mjeri omogućiti uvid ispitanicima u prikupljenu građu budući da je taj postupak potencijalni izvor konfliktnih situacija. Izazovi sociolingvističkog terenskog rada sastavni su dio istraživačkog procesa, ali uz temeljito promišljanje (i malo sreće) neće završiti negativnim ishodom – njihova nepredvidivost u kombinaciji s jedinstvenošću svakog terenskog projekta često dovodi do novih i korisnih spoznaja o jezičnoj raznolikosti.

Zahvala

Neizmjereno sam zahvalan urednici dr. sc. Sandi Luciji Udier na velikoj pomoći u pripremi i oblikovanju ovoga rada. Duboko zahvaljujem i recenzentu/ici koji/a je detaljno pročitao/la rad i ponudio/la velik broj korisnih sugestija.

Literatura

- Angouri, Jo. 2010. „Quantitative, Qualitative, or Both? Combining Methods in Linguistic Research.“ U *Research Methods in Linguistics*, uredila Litosseliti, Lia, 29–45. London/New York: Continuum.
- Bloomfield, Leonard. 1933. *Language*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Bowern, Claire. 2008. *Linguistic Fieldwork: A Practical Guide*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bowern, Claire. 2010. „Fieldwork in Contact Situations.“ U *The Handbook of Language Contact*, uredio Hickey, Raymond, 340–357. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Creese, Angela. 2010. „Linguistic Ethnography.“ U *Research Methods in Linguistics*, uredila Litosseliti, Lia, 138–154. London/New York: Continuum.
- Eckert, Penelope. 2000. *Linguistic Variation as Social Practice*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Edley, Nigel i Litosseliti, Lia. 2010. „Contemplating Interviews and Focus Groups.“ U *Research Methods in Linguistics*, uredila Litosseliti, Lia, 155–179. London/New York: Continuum.
- Encrevé, Pierre. 1976. „Labov, linguistique, sociolinguistique.“ U Labov, William. *Sociolinguistique*. Paris: Minuit.
- Gardner-Chloros, Penelope. 2009a. *Code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gardner-Chloros, Penelope. 2009b. „Sociolinguistic Factors in Code-Switching.“ U *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-Switching*, uredile Bullock, Barbara E. i Toribio, Almeida Jacqueline, 97–114. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grosjean, François. 2013. „Bilingualism: A Short Introduction.“ U *The Psycholinguistics of Bilingualism*, uredili Grosjean, François i Li, Ping, 5–26. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Haugen, Einar Ingvald. 1953. *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behaviour*. Philadelphia: University of Philadelphia Press.
- Haugen, Einar Ingvald. 1972. „The Stigmata of Bilingualism.“ U *The Ecology of Language*. 307–324. Stanford: Stanford University Press.
- Holmes, Janet. 2001. *An Introduction to Sociolinguistics*. Harlow/London/New York: Palgrave Education.
- Labov, William. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, William. 1984. „Field Methods of the Project on Linguistic Change and Variation.“ U *Language in Use: Readings in Sociolinguistics*, uredili Baugh, John i Sherzer, Joel, 28–53. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

- Labov, William. 2001. „The Anatomy of Style-Shifting.“ U *Style and Sociolinguistic Variation*, uredili Eckert, Penelope i Rickford, John R., 85–108. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindlof, Thomas R. i Taylor, Bryan C. 2002. *Qualitative Communication Research Methods*. London/New Delhi: SAGE.
- Llamas, Carmen, Mullany, Louise i Peter Stockwell, ur. 2007. *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. New York: Routledge.
- Milroy, James. 1992. *Linguistic Variation and Change*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Milroy, James. 2001. „Language Ideologies and the Consequences of Standardization.“ *Journal of Sociolinguistics* 5 (4): 530–555.
- Milroy, James i Milroy, Lesley. 2012. *Authority in language: Investigating language prescription and standardization*. London/New York: Routledge Linguistics Classics.
- Milroy, Lesley i Gordon, Matthew. 2003. *Sociolinguistics: Method and Interpretation*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Rasinger, Sebastian M. 2010. „Quantitative Methods: Concepts, Frameworks and Issues.“ U *Research Methods in Linguistics*, uredila Litosseliti, Lia, 49–67. London/New York: Continuum.
- Ritchie, William C. i Bhatia, Tej K. 2006. „Social and Psychological Factors in Language Mixing.“ U *The Handbook of Bilingualism*, uredili Bhatia, Tej K. i Ritchie, William C., 336–352. Oxford: Blackwell.
- Schiffrin, Deborah. 1996. „Narrative as Self-Portrait: Sociolinguistic Constructions of Identity.“ *Language in Society* 25: 167–203.
- Schilling-Estes, Natalie. 2007. „Sociolinguistic Fieldwork.“ U *Sociolinguistic Variation. Theories, Methods, and Applications*, uredili Bayley, Robert i Lucas, Ceil, 165–189. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmid, Monika S. 2011. *Language Attrition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Starčević, Anđel. 2014. *Hrvatski i engleski jezik u dodiru: hrvatska iseljenička obitelj u Kanadi*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Sunderland, Jane. 2010. „Research Questions in Linguistics.“ U *Research Methods in Linguistics*, uredila Litosseliti, Lia, 9–28. London/New York: Continuum.
- Tagliamonte, Sali A. 2006. *Analysing Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trudgill, Peter. 1995. *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. London/New York: Penguin.
- Wardhaugh, Ronald i Fuller, Janet M. 2015. *Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Wiley-Blackwell.

- Wengraf, Tom. 2001. *Qualitative Research Interviewing: Biographic Narrative and Semi-Structured Methods*. London/New Delhi: SAGE.
- Wolfram, Walt. 2011. „Fieldwork Methods in Language Variation.“ U *The Sage Handbook of Sociolinguistics*, uredili Wodak, Ruth, Johnstone, Barbara i Ker-swil, Paul, 296–311. Los Angeles/London: SAGE.
- Wolfram, Walt i Fasold, Ralph W. 1997. „Field Methods in the Study of Social Dialects.“ U *Sociolinguistics: A Reader and Coursebook*, uredili Coupland, Nikolas i Jaworski, Adam, 89–1115. Basingstoke/New York: Palgrave.
- Wray, Alison i Bloomer, Aileen. 2012. *Projects in Linguistics and Language Studies: A Practical Guide to Researching Language*. Abingdon: Hodder Education.

**Sweatsuit, recorder, and ‘broken Croatian’:
Methodological challenges of the sociolinguistic interview
and participant observation**

The sociolinguistic interview and participant observation (Labov 1984; Tagliamonte 2006) are classical fieldwork methods which nonetheless continually spur researchers to critical (self-)reflection. This paper presents a) some of the basic concepts and principles of sociolinguistic fieldwork and b) some of the fieldwork challenges which arose during the author’s research into the bilingualism of a four-person Croatian immigrant family in Toronto, Canada (Starčević 2014). It addresses the following issues: 1) how do we elicit respondents’ ‘spontaneous’ production (to access their vernacular) in the non-spontaneous interview situation with asymmetrical power relations, and how do we assess the role of the researcher as a factor which influences respondents’ responses on several levels, 2) how much of the research design should we share with the respondents, considering its possible influence on their production, 3) how do we approach those results in which respondents’ responses differ from the researcher’s observations, and 4) should we allow respondents to access the recorded material should they ask? Since this type of research necessarily makes the researcher part of the situation which is the object of their study, the decisions which they make about these issues will be reflected in the research results. For example, in order to gain easier access to respondents’ informal and ‘spontaneous’ production, the researcher must reflect on factors such as their own behavior, the variety/ies of their own production, respondents’ knowledge about the researcher’s linguistic repertoire, the degree of (extra) linguistic accommodation to respondents, the social role in which the researcher is perceived by respondents, as well as the location where interviews are carried out. In bilingual fieldwork situations, respondents might feel that code-mixing and code-switching are not legitimate forms of language production and will need clarification on some basic linguistic views on bilingual varieties, which might in turn influence their production. In some cases respondents will express attitudes and give information about themselves or others which will not correspond to the

researcher's observations, which requires the researcher to take care not to provoke respondents' discomfort with their feedback. Finally, respondents will sometimes wish to listen to the recorded interview material. The researcher must make a decision whether they will allow this and to what extent, especially since respondents might not react to their own or others' recorded production and views in a positive manner. The paper discusses these challenges in light of previous literature and the author's research findings.

Keywords: sociolinguistic interview, participant observation, immigrant bilingualism, language contact, code-switching